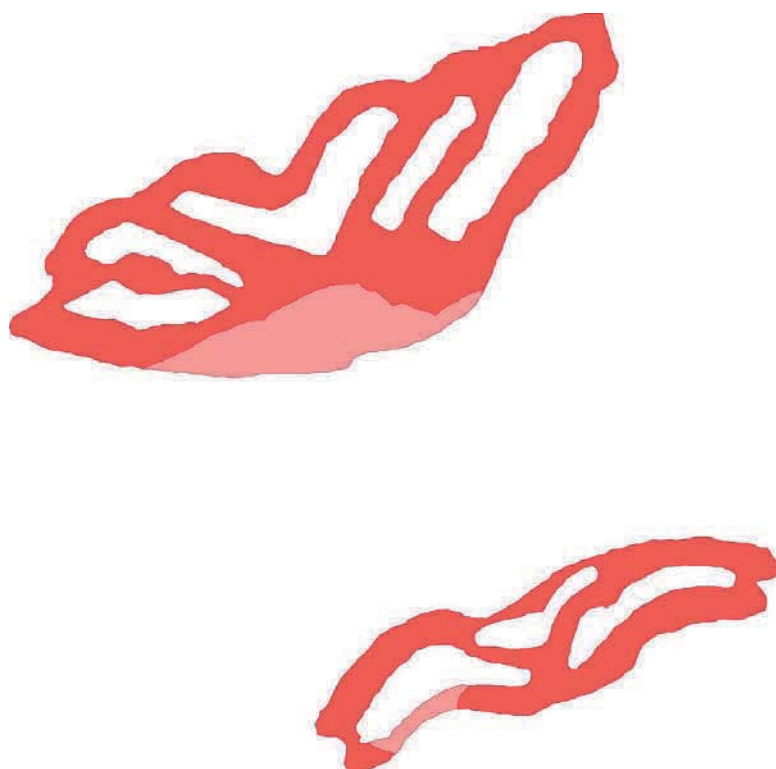

ARKEOLOGI I NORR 15

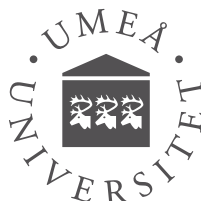

ARKEOLOGI I NORR 15

2016

ARKEOLOGI I NORR 15

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé-
samhällsstudier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of
Historical, Philosophical
and Religious studies

Omslagsbild:

Hällmålningsskulpturerna C5a och b i Gaskåvrrer i Arjeplog socken.

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet

SE-901 87 Umeå, Sverige.

Hemsida: <http://www.arkeologi.norr.se>

Redaktör:

Per H. Ramqvist

epost: per.ramqvist@umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist

Brödtexten är satt med Garamond 10/12

och rubriker med Arial Narrow

© Respektive författare

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK

ISSN 0284-558x

Tryck:

Original, Umeå

2016

Innehåll

<i>Per H. Ramqvist</i> Förord	v
<i>Per H. Ramqvist & Ingela Bergman & Lars Liedgren</i> Hällmålningarna i Gaskávrré. Nordliga bilder med geometriska motiv	1
<i>Anna-Karin Lindqvist & Nina Granholm</i> Stolpbyggda hus vid Umeälvens mynning. Den yngre bronsåldern i ny skepnad	37
<i>Olof Holm</i> Hyveljärn eller samisk skinnskrapa? Ett gåtfullt eggverktyg från järnåldern	63
<i>Per H. Ramqvist</i> Grisfest i Fröland? Nya resultat angående hög 3 i Högom, Medelpad – samt något om hög 4	91
<i>Jari-Matti Kuusela</i> Closed and open. Access to coastal and inland interaction networks in Northern Finland in the Late Iron Age	119
<i>Lars Liedgren</i> Ön i Degerbyn - en medeltida gårdsplats i Skellefteå	141

Grisfest i Fröland?

Nya resultat angående hög 3 i Högom, Medelpad –
samt något om hög 4

Per H Ramqvist

English summary

During the years 1949-1984 large-scale excavations were conducted at the large mound complex at Högom in Medelpad, Central Sweden. Apart from the extraordinary chamber grave in mound 2, parts of a large and unusual building were found beneath the cenotaph mound 3. This paper presents new analyses and interpretations of this building's foundation, and both its political and religious significance during the late 4th century AD. It has been attacked, burnt down and several (probably three) women were trapped by the fire. At the western gable end of the feasting hall there was a podium, extending between the northern and southern long walls, directly in front of a dividing wall. A high seat was placed on the podium.

Many details of the Högom material were described in an extensive publication in 1992, but only preliminary osteological analysis had been completed at that time. The new analyses concern radiocarbon datings and osteological determinations of the bones found in the feasting hall, which provide very different indications of the quantities and distributions of species consumed. Among other things large numbers of pig bones were found in the feasting hall and gable room of the building, indicating that the species was exceptionally important in the feasting cult at the site. The new osteological analysis also showed that burned and unburned parts of horse skulls and teeth bones were present, but only at each side of the high seat at the end of the podium. The building is interpreted as a hall dedicated to the fertility god Frey, and the place-name Högom is thought to have been preceded by something like Fröland.

Per H. Ramqvist, Dept of Historical, Philosophical and Religious studies, Umeå university SE-901 87 Umeå, Sweden. per.ramqvist@umu.se

Bakgrund

Storhögskomplexet i Högom (rää nr 1 i Selånger sn, Medelpad), utgjorde en central plats under yngre romersk järnålder och folkvandringstid. Platsen har varit föremål för omfattande arkeologiska undersökningar under åren 1949-1984. Resultaten av grävningarna blev sensationella och den först undersökta storhögen, nr. 2 (fig. 1), innehöll en av Nordeuropas rikhaltigaste kammargravar från folkvandringstiden (Selling 1952; Janson & Selling 1955). Det skulle dock dröja nästan fyra

Per H Ramqvist
(f. 1950). *Professor i arkeologi vid Umeå universitet. Under 1980-talet von-Humboldt-stipendiat i Tyskland och läsåret 1989/90 vik professor vid Christian Albrechts-Universität i Kiel.*

Var 2000 - 2004 forskningsledare för Regional arkeologi vid Mitthögskolan i Örnköldsvik.

Medverkar för närvarande i forskningsprogrammet "Recalling the past" vid Silvermuseet i Arjeplog inriktat på bebyggelse-utveckling och landskapsutnyttjande i landskapet Västerbotten under yngre järnålder och medeltid.

Fig. 1. Kartan visar var Högom ligger. Även de viktigaste platserna nämnda i texten har markerats.

decennier sedan grävningarna avslutades 1952, innan mer omfattande, såväl nationell och internationell, publicering kom till stånd (Ramqvist 1990, 1992; Nockert 1991). Fram till 1960 undersöktes ytterligare två av storhögarna nr. 4 och nr. 3, samt några av de mindre högarna på gravfältet. Mycket litet av detta blev publicerat.

År 1984 inleddes ett internationellt samarbete kring publiceringen av det rikhaltiga materialet. Publicerings- och dokumentationsprojektet initierades prof. Evert Baudou och författaren, båda vid Umeå universitet, som genom ett fruktbart samarbete med prof. Michael Müller-Wille vid Christian-Albrechts Universität i Kiel och dåvarande riksantikvarien Margareta Bj rnstad vid Riksantikvarieämbetet lyckades vi dokumentera och publicera hela H gommaterialen. Två större volymer av Margareta Nockert (1991) respektive författaren

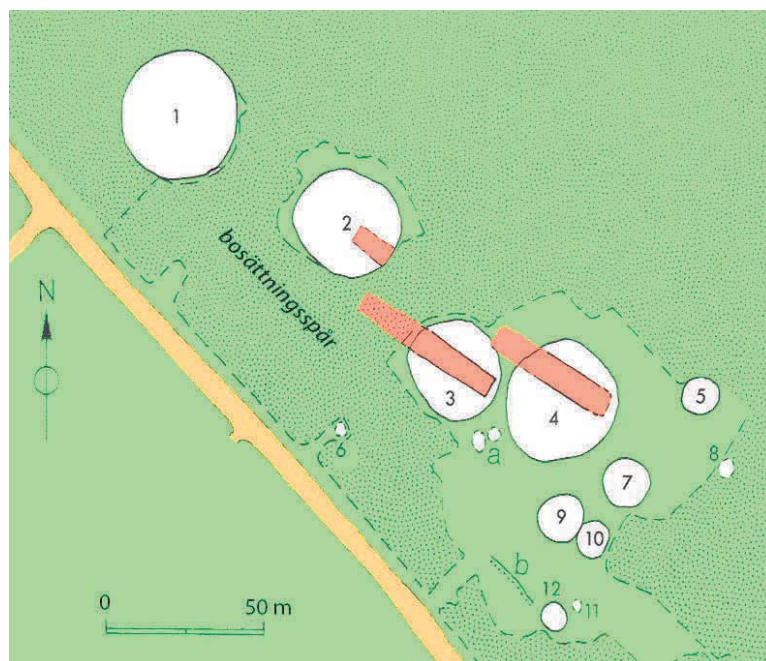

Fig. 2. Plan över Högomgravfältet. Storhögarna 2, 3 och 4, liksom de mindre högarna nr. 5 och 11 undersöktes åren 1949 till 1960. Därtill gjordes 1984 en mindre undersökning av SÖ kanten av hög 2 för att undersöka eventuella boplatslämningar under högen. Som syns påträffades delar av husgrunder under hög 3 och 4, samt stolphål under hög 2. I samband med fosfat- och jordartskareringen 1984 kunde kulturlager och andra bosättningsspår konstateras i sluttningen SV om hög 2.

(Ramqvist 1992) har publicerats. Därtill en rad övriga publiceringar (bl. a. Ramqvist 1987a; b; 1988a; b; 1990; 1992; 1995a; b; 2000; 2014; Ramqvist & Müller-Wille 1988).

Högom intar idag en central roll vid diskussionen om folkvandringstidens samhällen i Skandinavien och Nordeuropa och utgör en självklar del i läroböcker och uppslagsverk (t. ex. Ramqvist 2000; 2014).

Mest ljus har av naturliga skäl fallit på den mycket innehållsrika kammargraven i hög 2, men det finns även helt unika företeelser i samband med hög 3 och 4. Föremålet för denna uppsats är främst bebyggelsepåren under hög 3, men det ska kort nämnas att även hög 4 bidrar på ett intressant sätt med nya iakttagelser.

Hög 4

Det första man tänker på är att hög 4 var konstruerad på ett helt annat sätt än hög 2, genom att där inte förekom någon form av stenkonstruktion i gravens centrum. I hög 2 fanns ett 19 meter i diameter stort kärnröse, konstruerat av utvalda och inbördes sorterade stenar.

Hög 4 innehöll två begravningar, en primär- och en sekundärgrav. Primärgravens var en kittelgrav, men kitteln var inte av brons, som var brukligt under yngre romersk järnålder och folkvandringstid, utan av järn och högst troligt tillverkad av s.k. spadformiga ämnesjärn (Tholander 1971; Lindeberg 2009:114ff). Enligt min och andras tolkning (t. ex. Ramqvist 1991; Lindeberg 2010), var kontrollen av överskottsproduktionen av järn i Jämtland, en av de viktigaste förutsättningarna för den makt som kom att koncentreras till Högom. En sådan makt demonstrerades i att ersätta de i sig lyxiga bronskittlarna av Vest-

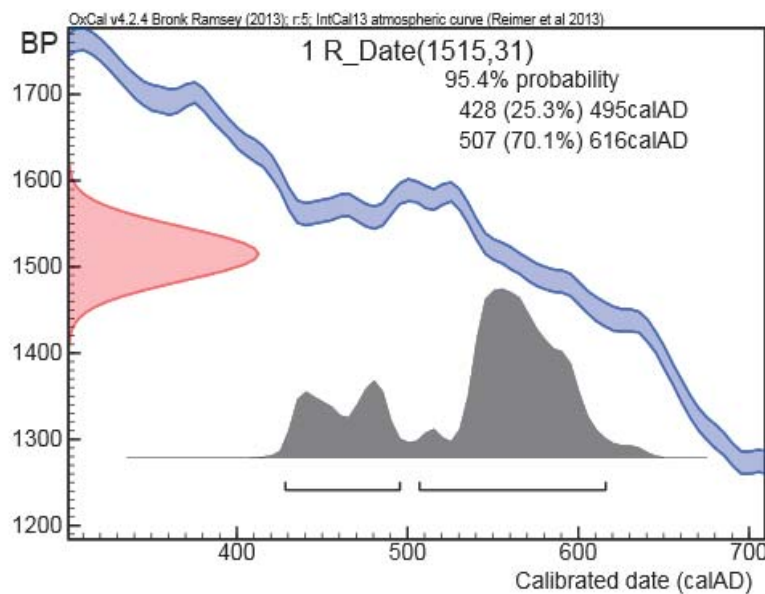

Fig. 3. Kalibreringskurva enligt Oxcal v.2.4. för ^{14}C -provet Ua-41044 (1515 ± 31 BP).

landstyp, med en kittel tillverkad av grundvalen för den ekonomiska och politiska makten: järn. Nyttjandet av just järnkittel i Högom kom att bilda en trend från och med senare delen av folkvandringstiden (Lindeberg 2010).

Dateringen av primärgravnen i Hög 4 har varit oviss, men jag har tidigare menat att den varit äldre än hög 2 som kan dateras till 500 (Ramqvist 1992:223) och tillhört den s.k. kittelgravshorisonten (jfr. Selinge 1977:261ff), dvs tiden runt 350-450. Detta har dock ifrågasatts på ett vederhäftigt sätt av Marta Lindeberg (2010), som menat att järnkitteln är ett exempel på ett yngre gravskick som, möjligtvis tar sin början i Högom, men då så pass sent som 550 e. Kr. För att försöka få klarhet i detta har vi låtit ^{14}C -datera ett av de humana brända benen som fanns i järnkitteln. Provet (Ua-41044) gav resultatet 1515 ± 31 BP som ger de kalibrerade värdena enligt figur 3. Tyvärr är dateringen inte helt entydig på grund av kalibreringskurvans förlopp just här. Det är ca 25% chans att dateringen ska ligga i mitten eller slutet av 400-talet, dvs i den sena delen av kittelgravshorisonten. Men det är hela 70% chans att dateringen istället hamnar i 500-talet.

Även om det således fortfarande råder viss tveksamhet om i vilken ordning storhögarna anlades i Högom, måste en viss modifikation göras, jämfört med det förslag som tidigare presenterats, nämligen ordningen 4, 3, 2, och sist 1 (Ramqvist 1992:222ff). Ett nytt förslag angående högarnas horisontella stratigrafi kommer diskuteras nedan efter att vi gått igenom några nyheter i samband med hög 3.

Husgrunden under hög 3

Eftersom ”enklare” fenomen har en förmåga att inte väl tydligt uppmärksammas i ett mer komplext brus av överdådighet och många detaljer, finns skäl att här lyfta fram förhållandena i hög 3. En del kompletterande analyser har också utförts efter den stora publiceringen 1992. Bland annat föreligger idag ett par nya radiometriska analyser och därtill har Åsa Gamrell (2006) genomfört en osteologisk analys av materialet från boplatslagret under hög 3. Benanalyserna som publicerades av Ramqvist (1992:176ff), byggde på en preliminär och inte helt komplett analys, utförd av Nils-Gustaf Gejvall (1961).

Hög 3, avvek på flera sätt från de övriga två undersökta hög 2 och 4 (jfr Ramqvist 1992:154ff). Framför allt noterades följande skillnader:

- 1 hög 3 låg inte riktigt i linje med de tre övriga storhögarna
- 2 den innehöll ingen konstruerad gravgömma
- 3 ett gravklot fanns dock nedgrävt omkring en meter ner under högmantelns krön
- 4 högen överlagrade en närmast orörd brandtomt med bl. a. flera dm höga förkolnade väggrester bevarade
- 5 en benpilspets satt i flätverksväggen
- 6 tre kvinnor har troligen innebränts i huset
- 7 det fanns ovanligt många föremål kvar i husgrunden
- 8 huskonstruktionen under högen var av ett tidigare helt okänt slag
- 9 detaljer i husgrunden pekar på en speciell podiumkonstruktion

Fig. 4. En lång del av syllstocken och det under och utanpå liggande nävret var bevarat längs den norra långväggen. Från syllens från togs prov 1 för ^{14}C -analys.

Alla dessa avvikelser torde vara meningsbärande och den övergripande tolkningen är att gravhögen byggts över det nerbrända hus där en säkerställd, troligen tre, kvinnor innebränts vid ett fientligt anfall. Högen byggdes över den Ö halvan av huset, som hade två större rum: en hall med podium och högsäte och ett gavelrum ("kvinnogavel") med vävstolar, etc. Huset har uppskattningsvis varit drygt 50 meter långt och med ovanlig konstruktion, som i sin tur tyder på att huset också haft en ovanlig funktion. Det finns fortfarande många oförklarade konstruktionsfrågor i samband med husgrunden, men dessa får vi återkomma till när bättre förståelse uppnåts.

Fig. 5. Stora delar av flätverrksväggen i norra delen av husgrunden var välbevarad. Virke för ^{14}C -analys, Prov 3, togs från flätverket. Foto ATA.

Om man t. ex. jämför med hög 4, utgjordes den av en sekundärgrav och en primärgrav i en kittel. Hög 4 överlagrade även den en nerbränd husgrund av treskeppig typ, vilken har sin mer eller mindre exakta parallell i hus I i Gene (jfr Ramqvist 1983:59ff; 1988b; Lindqvist & Ramqvist 1993:32ff). Då den innehållsrika kammargraven i hög 2 undersöktes 1949-50, var man inte uppmärksam på att det kunde finnas husgrundsrester under högen. Det är inte ens säkert att Janson & Selling visste hur ett stolphål såg ut på den tiden. Man var av förståeliga skäl mest intresserad av högens mitt och därför lämnades den perifera delen av högmanteln oundersökt. Endast området med det 19 meter stora kärnröset undersöktes, vilket betyder att mer än tio meter av högens perifera delar är ogrävda, frånsett den N sidan där man "gick in" i högen. Det var på ett sätt lyckosamt, såtillvida att vi därigenom fick möjlighet att undersöka en del av detta 1984 (Ramqvist 1988a). Vi kunde då konstatera att det även under hög fanns ett flertal, såväl mindre som större stolphål. Omöjligt var det dock att avgöra vad för slags byggnadstyp vi funnit, men spåren påminde mycket om de som fanns under hög 4 och hade inga likheter med spåren under hög 3.

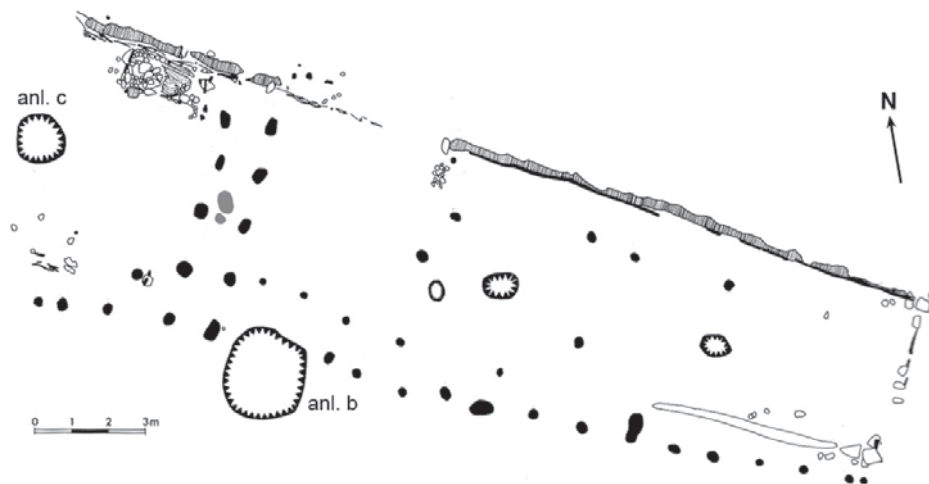

Fig. 6. Planritning över husgrunden under hög 3 i Högom där stolphål, syllar, flätverk, näver, spår av mellanväggar, härdar, mm. visas. De två tvärgående stolpraderna väster om anl. b markerar fundamentet för podiet. Mellan dessa är den lilla härden gråmarkerad (något modifierad efter Petré 1963).

Dateringen av husgrunden under hög 3

Kronologin rörande hög 3 har varit oviss, då ju graven var en kenotaf. Det fanns dock material i högens fyllning, bland annat degel- och gjutformsfragment (Ramqvist 1992:157ff). Det bör också påpekas att det material som användes till fyllningen direkt ovanpå det lilla kärnröset var hämtas från de nerbrunna husets kulturlager. Det är bevisat eftersom fragment från fyllningen hade passning med fragment från det kvarliggande kulturlagret (Ramqvist 1992:58). Det har också visat sig i andra sammanhang, inte minst tydligt i hög 4, att material från boplatssytan medvetet använts som ett första val vid konstruktionen av gravanordningen.

Degelfragmenten i fyllningen i hög 3 är av den äggformade typen som i stor mängd påträffats på Helgö, i Gene och även i fyllningen till hög 2 i Högom. Typen i sig är inte mer specifikt daterbar än till yngre romersk järnålder-folkvandringstid. Inga övriga artefakter som påträffades i husgrunden under hög 3 är heller daterbara till en viss period eller århundrade. Spår av Nydam-stil eller Salins stil I saknas,

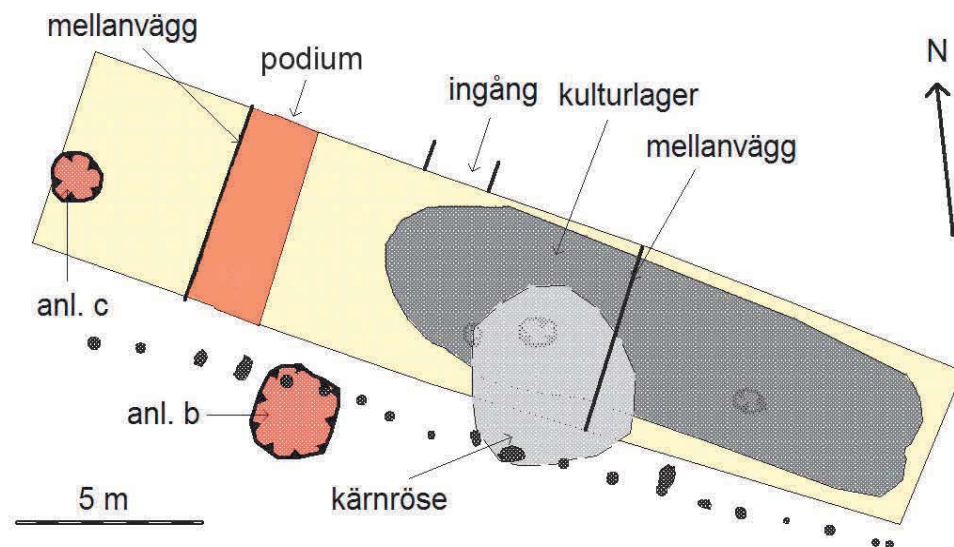

Fig. 7. Schematisk framställning av huset under hög 3 i Högom, med angivande av konstruktioner av betydelse för tolkningen av husets användning. Hela podiets förmodade storlek är markerad (på fig. 10-12 nedan är endast ytan för stolpraderna markerad).

men däremot ett gjutformsfragment till en sannolik dräktnål med profilerat huvud, vilka förekommer under såväl romersk järnålder som folkvandringstid (Ramqvist 1992:157ff, Pl. 117:2). Ett mer eller mindre intakt, men kraftigt förbränt halsband med sammanlagt minst 235 pärlor av glas går veterligen inte att datera närmare än till romersk järnålder (jfr Ramqvist 1995b). De materiella lämningarna som blivit kvar i det nerbrunna huset under hög 3, talar således för en datering till 300-talet eller möjligen tidigt 400-tal. Men detta behöver stödjas med andra dateringar.

Två nya ^{14}C -analyser har därför utförts av väggrester i husgrunden under hög 3 (Beta-90266 och Beta-90267). Dessa togs från material som samlades in vid undersökningarna 1960:

Prov 1: Hus 3. Prov taget från påse märkt: "Högom 1960. Prov 1. Väggsylen". Ett sammanhängande stycke inskickat, bestående av en kvistdel tillhörande stolpens inre. Vikt: 14 gram (jfr fig. 4).

Resultat: Beta-90267: 1700 ± 60 BP; AD 260-420 (kal 1 sigma).

Fig. 8. Sparsam rekonstruktion av viktiga delar husgrunden under hög 3 i Högom. Särskild vikt bör tas till podiets utseende och placering. Dess långsida ut mot hallen har sannolikt varit helt täckt nedtill, eftersom spridningen av föremål och andra fynd tvärt upphör där.

Prov 3: Hus 3. Prov taget från påse märkt: "Högom 1960. Prov 3, väggen flätverket". Endast kvistfragment inskickade. Vikt: 10 gram (jfr fig. 5).
Resultat: Beta-90266: 1690±80 BP; AD 250-435 (kal 1 sigma).

De nya och samstämmiga dateringarna innebär således att huset kan dateras till yngre romersk järnålder sannolikt 300-talet. Det stämmer också väl med det som ovan diskuterats gällande artefakterna i boplatslagret och i högens fyllning.

Podium och högsäte

Husgrunden under hög 3 är besynnerlig, med besynnerliga spår och konstruktionsdetaljer. Det var inget ordinärt treskeppigt långhus såsom det under hög 4 (Ramqvist 1992:200ff). Exakt hur huset varit konstruerat är oklart, bland annat genom att det inte finns särskilt många takbärande stolpar. Utan att gå detaljerat i konstruktionen ska här uppmärksamheten riktas mot ytterligare en inredningsdetalj, nämligen de två parallella raderna av stolphål som uppträder ca en meter direkt öster om den västra mellanväggen och som löper mellan husets båda långväggar (fig. 6). Dessa stolpar antas ha varit fundamentet till ett kanske halvmeterhögt golv - ett podium - som angjorts mot mellanväggen (fig. 7-8). Podiets storlek blir ca 6 x 2 meter stort. Mitt emellan de tvärgående raderna, ungefär i husets längdaxel, är en 0,5 m vid och skålformig grop, fylld med skörbränd sten, sot och kol (gråmarkerad på fig. 6). Fynden, som är tämligen många i den Ö delen av husgrunden, upphör helt i samband med de två stolpraderna, som om att det där har varit tillslutet eller överbyggt (se Ramqvist 1992:Pl. 125).

Iakttagelserna talar för att stolparna utgjort basen för ett podium eller en upphöjd bänk. Från denna "esträd" har man en bra översikt över festhallen och där har sannolikt en fast stol, eller mer sannolikt en lös, flyttbar möbel, i form av ett högsäte, placerats. Rakt under mitten av detta podium har den stenfyllda ropen varit placerad, ett utmärkt ställe om man velat ha strålningsvärme underifrån. Man kan mycket väl se framför sig hur stenar värmts upp, t. ex. i anl. c (fig. 6), och av en "dräng" burits och lagts på plats under högsätet. Tolkningen ger svaret på en fråga som varit en stötesten länge, nämligen att högsätet varit placerat vid gavelväggen av den stora festhallen och inte på lång-

sidan, som senare ofta nämns i bl. a. sagolitteraturen (jfr diskussioner i Herschend 1997:49ff; Edblom 2006:132ff).

Det blir också tydligt att man måste skilja på vilken social position den omtalade "högsätes(be)sittaren" haft. Talar man om en storbonde, en odalbonde eller om en person med ekonomiskt, politiskt eller religiöst herravälde? I det senare fallet gällde troligen helt andra regler för högsätets placering och utseende än för de lägre sociala skikten. Variationer över tid kan naturligtvis också ha förekommit.

Ny osteologisk analys

Genast efter undersökningen av hög 3, 1960, genomförde Gejvall (1961) en preliminär osteologisk analys av det benmaterial som framkom i boplatsslagret. Under början av 2000-talet gjorde Åsa Gamrell (2006) en omfattande osteologisk analys, som på flera avgörande punkter kom att skilja sig från Gejvalls (tab. 1).

Den totala mängden, huvudsakligen brända ben uppgår till 7592 fragmentariska och hela ben. Totalvikten är 1072 gram och fördelar

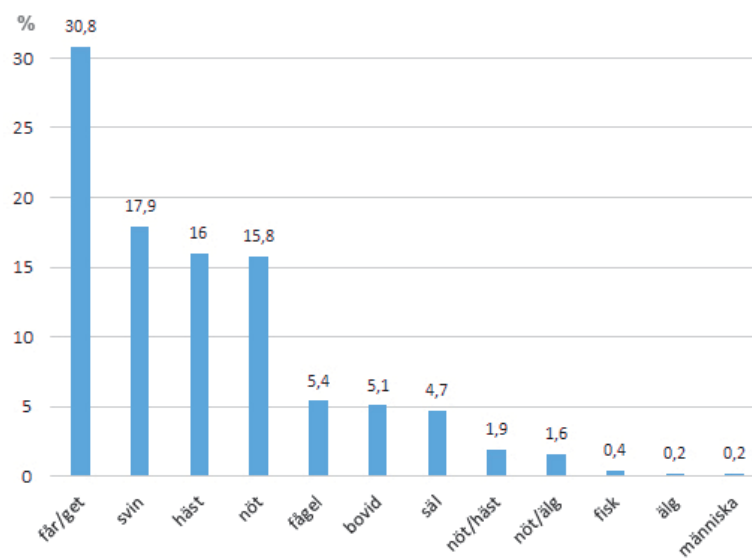

Fig. 9. Diagrammet visar hur stor andel (räknat på antal fragment) av hela benmaterialet från husgrunden under hög 3 i Högom, som gått att bestämma till specifik djurart. Beteckningen bovid avser ben från antingen får/get eller nöt. (Efter Gamrell 2006:1).

sig art- och andelsmässigt enligt figur 9. Av dessa är 455,9 gram artbestämda (42,5% av alla ben) och de endast till benslag identifierade benen väger 276,4 gram. Räknar man antalet artbestämda fragment, sjunker andelen till 18,1%. Siffrorna för benmaterialet i hus 3 i Högom är något högre vad gäller antal ben och andel bestämningar än motsvarigheterna i t. ex. hus I i Gene (Ramqvist 1983:72ff) och hus A i Trogsta (Liedgren 1992:250).

Vid Gamrells analys ökade kvantiteterna av de olika djurarterna, dock med två undantag: älg och häst (tab. 1). En remarkabelt stor ökning gäller svin som ökade från förekomst i två rutor till hela 22. I jämförelse måste det anses anmärkningsvärt att andelen svin är så stor (fig. 9). Det kan möjligen sättas i samband med byggnadens särskilda funktion som diskuteras nedan.

Den förhållandevis stora viktandelen hästben (fig. 9), tillskrivs det faktum att det rör sig om relativt stora obrända delar av kranium och tänder, påträffade i två rutor. Identifieringen av häst var också den enda som minskade efter Gamrells förnyade analys, från Gejvalls förekomst i tre rutor till Gamrells två (tab. 1).

Antalet förekomster med får/get, som Gejvall hade konstaterat i 16 rutor ökade efter Gamrells analyser till 28. Att får/get utgör den mest frekventa arten är något som är typiskt för de flesta boplatser under den äldre järnåldern. Just i det fallet kan man också utgå från att får/get också varit det enskilt vanligaste husdjuret på järnåldersgårdarna.

Av de enskilda arterna kunde endast ett fåtal närmare bestämmas, nämligen får, hönsfågel, gräsäl, gädda och abborre (Gamrell 2006).

Art	Gejvall	Gamrell	Ökning
svin	2	22	20
får/get	16	28	12
nöt	6	10	4
fågel	2	6	4
fisk	0	3	3
säl	4	7	3
människa	0	1	1
älg	1	1	0
häst	3	2	-1

Tab. 1. Antalet förekomster per insamlingsenhet av olika djurarter. Jämförelse av Gamrells analys 2006 och Gejvalls preliminära genomgång 1961.

Det kan noteras att sälbenen utgörs uteslutande av kraniefragment, hand- och fotrotsben samt falanger, varför man kan dra slutsatsen att de i allt väsentligt representerar pälsverk av säl.

Benens spridning

När det gäller spridningen av benen, ur generell synpunkt, är kartbilden alls inte lika tydlig som den framställdes tidigare (Ramqvist 1992:177, fig. 112). Den gången presenterades mängden i form av centiliter, såsom det hade insamlats vid undersökningen 1960 (Petré 1963). Efter den förnyade genomgången har benen nu vägts och räknats, vilket ger en bättre bild av förhållandena. Benen koncentreras främst till den del av husgrunden där kulturlagret uppträder samt till området kring ingången i norr (fig. 10). En viss koncentration kan också ses vid de två stora kokgroparna anl. b och anl. c. Den förstnämnda är definitivt anlagd efter husbranden, medan anl. c däremot kan ha utgjort en komponent i huset. Anläggningarna skiljer sig åt genom att anl. c innehöll hela 318 gram av främst får/get. Den fyra meter vida kokgropen, anl.

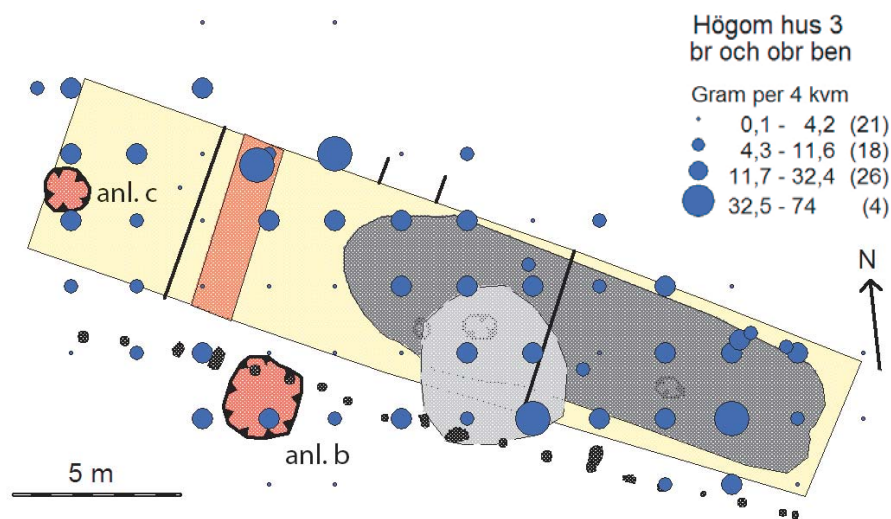

Fig. 10. Spridningen av de brända och obrända benen under hög 3 i Högom. På planen är kärnröset; husgrunden med kulturlagret, mellanväggar, ingången, platsen för podiet samt de två kokgroparna markerade. Observera att insamlingsenheten var rutor om 2 x 2 m.

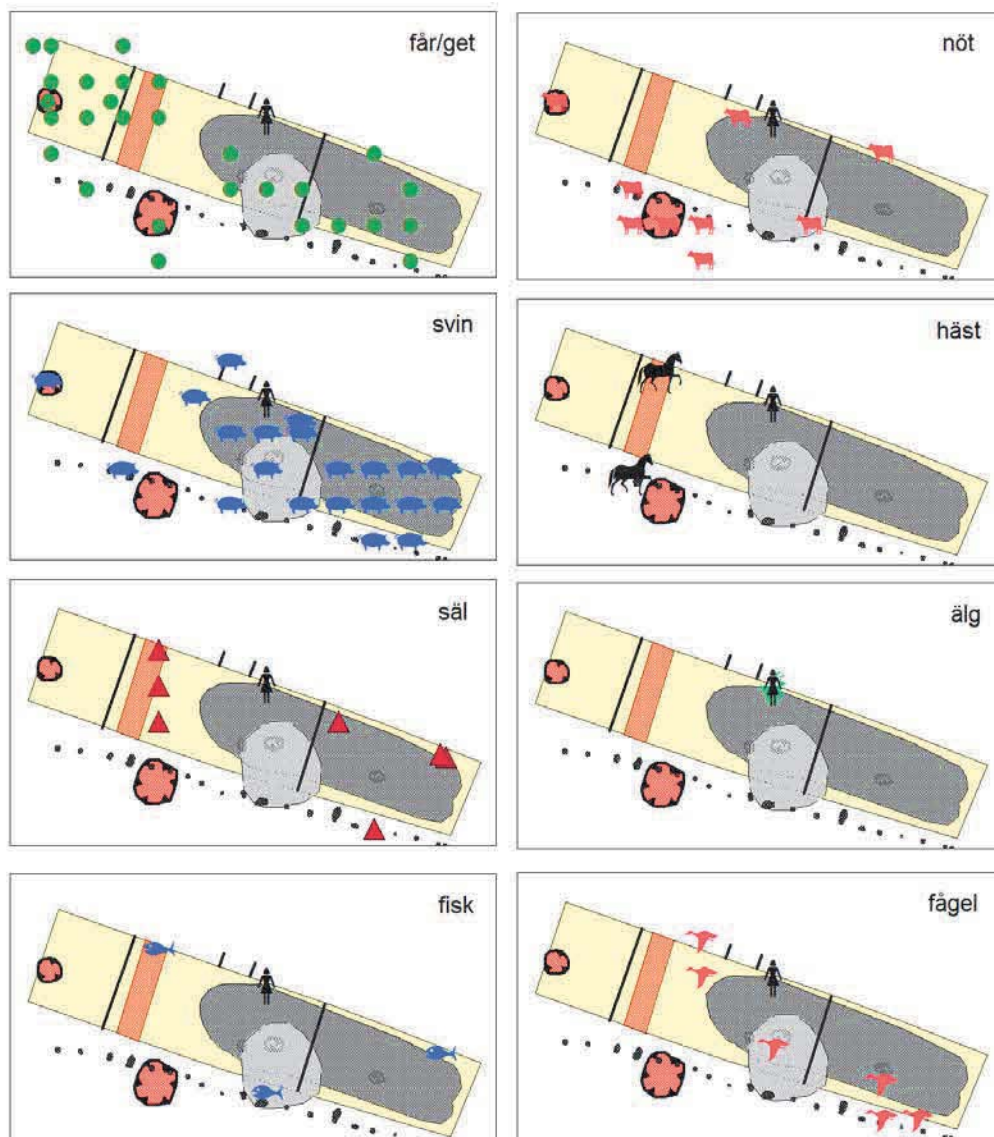

Fig. 11. Spridningen av de brända och obrända benen, fördelade på djurarter, i och kring husgrunden under hög 3 i Högom. På samtliga planer har hårdar, kulturlagret, kärnröset, förmodade mellanväggar, podiet samt de säkerställda humana benen markerats i form av en kvinnorfigur. Observera att endast förekomst/insamlingsenhet är angiven.

b, innehöll dock endast få brända ben, men däremot finns en tydlig koncentration av nötkreatursben i rutorna vid kokgropen (fig. 11).

Ur kvalitativ synpunkt var naturligtvis konstaterandet att de faktiskt rört sig om mänskliga ben viktigt. Detta hade för Gejvall (1961) varit oklart, men Gamrell har säkerställt tre brända humana ben, direkt innanför den stora ingången på den norra långväggen. Det rör sig om två fragment av rörben och ett av revben, vilka dock inte kunnat köns- eller åldersbestämmas. Identifieringen är trots det en mycket viktig konklusion, som också stöds av flera andra iakttagelser och slutsatser som diskuteras nedan.

Fördelningen av de olika djurarterna (fig. 11) visar på flera företeelser som inte alls var tydliga 1992. Främst har förstås bilden av *svinbenen* förändrats på grund av de många nya bestämningarna (jfr. tab. 1). Ett påtagligt drag är att de uppträder i samband med det kulturlager som fanns i den östra delen av husgrunden. Grisben uppträder nästan inte alls väster om podiet.

Får/getbenen uppträder främst i området runt kokgropen anl. c, även om de också fanns i den östra delen, dock inte lika frekvent som svinbenen.

Nötbener förekommer i betydligt färre rutor, men koncentrerar sig kring den stora kokgropen anl. b, som anlagts över husets södra långvägg och således är konstruerad efter att huset brunnit. Anläggandet av denna kokgrop måste ha skett tämligen direkt efter branden på grund av att ingen eller väldigt liten aktivitet skett på brandtomten. Om ytan legat öppen och använts skulle inte de många spåren av konstruktionsdetaljer ha funnits kvar. I den stora kokgropen kan en minnesmåltid på nötkött ha tillretts.

När det gäller viltet *säl, älg, fågel och fisk* är dessa sparsamt förekommande och spridda över främst öster om podiet. Inget av sälbenen kommer som nämnts från sälens köttrika delar och är sannolikt rester av pälswerk. Kring podiet förekommer hälften av sälbenen och de övriga fanns i gavelrummet.

Sedan kommer vi till en påtaglig och överraskande iakttagelse, nämligen att de enda resterna av häst var brända, svedda och delvis obrända delar av *hästkranier* som fanns i respektive ände av podiet. Inga andra säkerställda hästben har påträffats och detta kan tolkas som att podiet, eller väggarna vid dess kortsidor, varit utrustade med hästhuvuden.

Diskussion

Högarnas ordning

Som tydligt framgått ovan har de nya dateringarna och den nya osteologiska analysen föranlett flera nya tolkningar av såväl ordningen i vilken de fyra storhögarna anlades som funktion och betydelse av husgrunden under hög 3. De nya dateringarna, dels under hög 3 och dels av ett av de brända benen i kitteln i hög 4 innebär att, enligt nuvarande kända dateringar, storhögarna har anlagts i följande ordning: hög 3 (senast 400 e. Kr.), hög 2 (500 e. Kr.) och hög 4 (550 e. Kr.).

Frågan blir då var den icke undersökta hög 1 ska placeras in i sekvensen. Om vi rent teoretiskt ser på anläggningsintervallen saknas en hög som kan dateras runt 450 e. Kr. Ett argument för att hög 1 inte är anlagd först i sekvensen är att dess högfot ligger betydligt lägre än övriga storhögar (se Ramqvist 1992:222ff). Detta förklarade jag 1992 med att mycket material tagits på platsen för hög 1 i samband med byggandet av någon eller några av de övriga storhögarna. Mycket talar fortfarande för detta och fenomenet talar under alla förhållanden på att hög 1 inte anlades först. I konsekvens med antagandet om ett kontinuerligt, mer eller mindre generationsvis, anläggande av storhögar kan man då sluta sig till att hög 1 kommer som nummer två i sekvensen och anläggs ca. 450. Sekvensen blir då:

hög 3 (400 e. Kr.)

hög 1 (450 e. Kr.)

hög 2 (500 e. Kr.)

hög 4 (550 e. Kr.)

Festhall med podium och högsäte

Av allt att döma utgjorde huset under hög 3 i Högom en mycket speciell byggnad med stor festhall och gavelrum. I festhallens västra kortsida har ett podium byggts med bl. a. plats för ett högsäte och centralt under det har en värmeanordning funnits. Hallen var nästan 50 m² stor exklusive podiet som var ca 6 m brett och 2 meter djupt (fig. 7), men med okänd höjd. Således har det funnits plats för mer än ett högsäte på podiet. Om man, som diskuteras nedan, kan anta att det i hallen idkats Frejkult och Frejblot, är Saxos omnämnande i *Gesta Danorum*,

om att man i samband med detta också uppförde någon typ av *rituellt drama på en estrad* synnerligen intressant. Ett sådant symboliskt drama var tydligt effeminerat och syftade till att främja god årsväxt (Davidson 1988:85; Fabech 2009). De kvinnliga inslagen i dessa uppträdanden kanske har bäring på de innebrända kvinnorna som diskuteras nedan.

Den i festhallen centralt placerade stolpen (fig. 6 och 8), är konstruktionsmässigt att betrakta som en mesula, som finns i andra mellannorrländska hus från romartiden, bl. a. i det äldsta långhuset i Gene och i husgrunden under hög 4 i Högom. I båda dessa fall uppträder två mesulor längs husets mittaxel och kan ses som en konstruktionell egenhet. Ingen ytterligare mesula påträffades i husgrunden varför man kan dra slutsatsen att denna varit ensam. Placerad mitt i festhallen och i en byggnad av speciell typ, kan den tolkas som en symbol för världspelaren, den axel som utgör världens centrum och kring vilket allt vrider sig, dvs en symbol för att byggnaden utgör ett epicentrum för ekonomisk, politisk och religiös makt.

I många av de tidiga historiska källorna framgår ofta att anordningarna och ceremonierna i festhallarna varit strikt ordnade efter personernas rang och betydelse. Inte sällan klargörs att om en person sätter sig på fel plats kan det åsamka stor harm och kränkning av den vars plats tagits. Kungen eller annan individ med hög rang, kan inbjuda särskilt framgångsrika personer att sitta bredvid högsätet, dvs stiga i graderna på ett högst visuellt sätt. Inte minst genom ett sådant visualiserande framstår det närmast självklart att avancemanget motsvaras av en fysisk förhöjning i form av ett podium.

Huset under hög 3 innehöll förutom festhallen även ett drygt 40 m² stort gavelrum som var ett rum för bland annat vävning. Rummet kan ses som en klassisk kvinnogavel, där kvinnor möjligen också utförde sina riter under Völvans ledning och där livets och ödets trådar spansks och vävdes. En större samling vävtyngder fanns i rummets nordöstra del där en eller flera vävstolar funnits (fig. 12).

Branden och de innebrända

Huset har utsatts för brand och ett antal personer brunnit inne, varav minst en individ är säkerställd. Den individen har med stor sannolikhet varit en kvinna eftersom en nästan komplett uppsättning hårnålar påträffades i nära anslutning (fig. 12). Där påträffades brända delar av två

flata och en trind hårnål samt ett flertal kamfragment. Det är en känd uppsättning som påträffats i andra, ofta västnordiska sammanhang (jfr Ramqvist 1992:179ff). Ytterligare en närmast identisk uppsättning påträffades i gavelrummets nordöstra hörn. Där fanns två flata nålar och en trind tätt samlade (fig. 12). Även dessa representerar sannolikt en innebränd kvinna, även om det inte kan konfirmeras med identifierade brända ben. Det är dessutom sannolikt att en tredje kvinna bränts inne i det nordöstra hörnet av festhallen, där ett brandskadat pärlhalsband med över 234 glaspärlor påträffades (fig. 12). Här fanns dock inga håruppsättningsattiraljer eller humana ben som i övrigt styrker antagandet. Alla dessa tre platser har det gemensamt att de uppträder direkt invid den norra långväggen och i två av fallen direkt i respektive rums nordöstra hörn. Det tredje offret fanns också vid långväggen vid ingången. Ett tänkbart scenario är att kvinnorna tagit skydd och krupit ihop på golvet vid långväggen och att väggar och

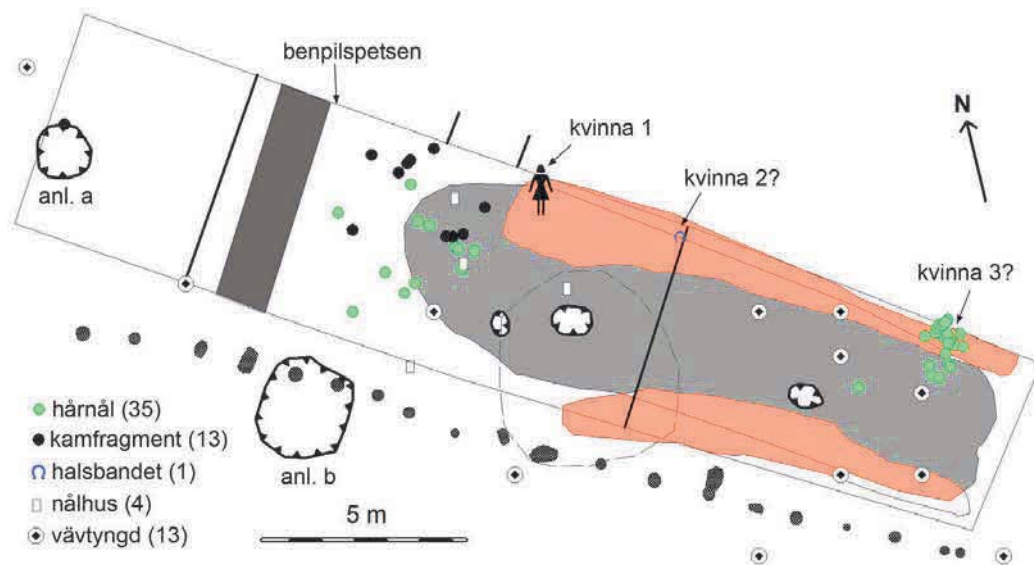

Fig. 12. I husgrunden fanns många spår av kvinnliga aktiviteter, framför allt vävtyngder i gavelrummet, hårnålar, kamfragment (behöver inte vara kvinnligt), nålhus samt pärlhalsbandet. Den identifierat döda individen har markerats med en kvinnofigur nära den stora ingången i den norra långsidan. Till vänster om ingången markerar en pil var benpilspsen inskjuten i flätverkswäggen påträffades. På planen har också spåren av de inrasade långväggarna markerats. Observera att spåren efter de förmodat, tre innebrända kvinnorna alla ligger under väggarna.

tak till slut kollapsat över dem. Vid experiment av brända långhus har det visat sig att brandutvecklingen är svagast och temperaturen lägst i husets låga, perifera delar. De platser där de kvinnorna påträffades blir därför sannolika reträttplatser.

Hästar och grisar

Hästkulten är omvittnad i många nordiska järnålderssammanhang (bl. a. Rosén 1913; Gjessing 1943; Monikander 2010:58ff). Eftersom bara delar av kranier och inga andra delar av häst, är påträffade är det sannolikt att hästhuvuden placerats, upphängts eller kanske pålats på podiet eller på de till podiet anslutande långväggarna (fig. 11).

Ett förhållande som tydligt avviker från ”vanliga” hus är också den stora förekomsten av svinben. I hus 3 fanns 75 gram spridda brända svinben fördelade på 22 rutor. Motsvarande siffra för det brunna långhuset (A) i Trogsta är 5,8 gram fördelade på 7 rutor (Liedgren 1992:250, tab. 6) och hus I i Gene uppvisar liknande siffror (Ramqvist 1983:73, tab. 4:6). Det är uppenbart att man i huset ätit gris i stor omfattning och med tanke på husets funktion är det sannolikt att det rört sig om kultmåltider - grisfester. Galten Gyllenborst drog enligt sagan, Frejs vagn och grisen var Frejs främsta offerdjur. Svinet representerar såväl fruktbarhet som styrka. Därtill hade Frej heliga hästar ibland nämnda Frejfaxe (Steinsland 2005:164ff). Jag tolkar det således som att man i hallen under hög 3 bedrivit Frejkult.

Asatron i vardande under 300-talet

I fallet Högom finns ovanligt nog empirin på plats för religiösa tolkningsförsök. Det är frestande att tolka hela denna ensamble som ett centrum för introduktionen av den nordiska asamytologin i småkungadömet Mellannorrland. Frej sitter i högsätet, omgiven av sina heliga springare. Galtar offras och spisas för att ge fruktbarhet och styrka och allt sker i hallen Alfheim. I det östra gavelrummet spinns och vävs ödets och livets trådar av nornor och rituella dramer uppförs på det uppbyggda podiet. Platsen bör ha haft ett namn i stil med Fröland, vilket finns i flera av Mellannorrlands centralbygder, bland annat i Timrå i Medelpad, Sunded i Hälsingland, Arnäs i norra Ångermanland samt i Ångermanälvens mynningsområde.

Frejs betydelse inom de mellannorrländska centralbygderna marke-

ras också i den jämtska Storsjöbygden, där Frösön fått sitt namn efter Frej. Frösön var centrum för de stapelvaror som byggde Högom-artistokratin, där bland annat noden Mjälleborgen är placerad (jfr Ramqvist 2001; Hemmendorff 2010). Det är intressant att notera att de enda ortnamn som anknyter till krigsguden Oden finns just i Storsjöbygden och ingen annanstans i Mellannorrland. Detta är nog ingen slump eftersom platsen – Mjälleborgen – redan vid borgens anläggande under 200-talet måste ha varit ett attraktivt byte för plundring, där stora värden ackumulerades under perioder. Därigenom accentueras de fortifikativa och krigiska behoven och ”den höge” (Oden) ges större betydelse. Kanske uppenbaras detta först efter några generationer efter Mjälleborgens tillkomst och att Odenstratumet är några generationer yngre är de vanligare ortnamnen med vanaättlingars namn (jfr Gjessing 1943). Steget från betoningen av Frej till Oden behöver inte vara alltför stort, eftersom Frej, förutom fruktbarhetsgud, ibland också framställs som en fredsivrande krigarhövding (Sundqvist 2014).

Några generationer efter den ödesdigra branden i Högom, vid tiden för gravläggningen i hög 2 i Högom, är den krigiska situationen tilltagande och man prioriterar då dyrkandet av krigsguden Oden, vilket kammargraven i hög 2 kan vara ett uttryck för. Denna tendens tycks vara genomgående i Nordeuropa, med tanke på de många oden-avbildningar som finns på brakteater mm (t. ex. Hauck 1975; 2001). Det är väl känt att folkvandringstiden även i Skandinavien var en tid fylld med konflikter av skilda slag, med successivt allt större politisk och geografisk omfattning (jfr Näsman 2006; Fabeck 2009).

Att vanaättlingar, dvs oftast fruktbarhetsgudar från ett äldre panteon skulle vara de som sattes först och främst i ett gryende asapanteon, förefaller logiskt. Där ingår Frej som son till Njord och Njörd (Nert-hus). De andra asarna betonas sannolikt successivt efter behov, men de viktigaste gudarna var i inledningen fruktbarhetsgudar. Därigenom blir också viktigare centrala orter namnsatta efter dessa. För Högoms del är det möjligt att ett ursprungligt namn såsom ”Fröland” försvunnit när gården övergivits senast ca 600 och tack vare de stora högarna och platsens historia har den sannolikt även fortsättningsvis spelat roll som samlingsplats, kanske tingsplats. Platsen namnges från och med denna tid, kanske redan under vendeltid, såsom Högom som betyder ”vid högarna”. Den senvikingatida runsten som idag står vid högarna,

har en inte helt säker proveniens, men har sannolikt ursprungligen placerats på eller invid någon av de stora högarna.

Under 300-talet kan vi således antaga att man i Högom har en social skiktning, där ledarskapet introducerar nya gudar, vilkas främsta delar stammar direkt ut ett äldre panteon - vanerna. Man bedriver inomhuskult i festhallen, kanske framförs rituella dramer på podiet och däremellan - under överinseende av den av hästskallar flankerade högsätessinnehavaren - spisar man offermåltider av gris till Frejs ära - för äring, frid och kärlek.

Konklusioner

Förutom att ha varit en central plats för ekonomi och politik är det påtagligt att Högom, åtminstone sedan 300-talet, var ett regionalt centrum också för religionsutövning. En innovativ plats med kontakter långt utanför de egna domänerna och som bör ha haft ett namn i stil med Fröland.

Men varför brann gården, var det en vådabrand eller ett fientligt angrepp? Det finns några företeelser som talar för att det skett ett överfall under 300-talet. Det första, av mer specifik karaktär, är att det satt en benpilspets i den kvarvarande delen av flätverksväggen.

Andra argument är av mer allmän karaktär, till exempel att det sannolikt funnits en rik och fylld fatatur på gården med en anhopning av eftertraktade varor. Ett annat generellt argument är att konflikter har kunnat dokumenterats under yngre romersk järnålder i Mellannorrland. Inte minst i norra Hälsingland har många nerbrända husgrunder konstaterats, i några undersökta fall, även med innebrända individer (Liedgren 1989; 1992). I hus H i Trogsta, daterat till 300-talet, har även en mindre gravhög byggts över den som brunnit inne (Liedgren 1992:75ff), dvs en direkt, men inte alls lika monumental parallell till hög 3 i Högom. Gravhögen och de övriga undersökningarna på boplatsen i Trogsta visar att den hade fortsatt kontinuitet under 500-talet och om branden var ett resultat av ett angrepp så betydde det inte att gården övergavs eller hamnade i andras händer.

Annorlunda var förhållandena på den undersökta boplatsen vid Rolfstaån i Forsa sn (Liedgren 1989; 1992:109ff). Där påträffades centralt i hus 1 brända skelettresten efter ett innebrunnet barn och i södra delen av hus 3 ben från troligen två individer. Ingen av dessa

har fått en gravanläggning och boplatsen har sannolikt övergetts efter den omfattande branden ca 600 (Liedgren 1992:120).

Vid undersökningarna av Mjälleborgen på Frösön (Hemmendorff 2010), kunde konstateras att borgen brunnit ett flertal gånger, den första gången redan under yngre romersk järnålder. Som jag tidigare ett flertal gånger berört förelåg ett nära samband mellan borgen på Frösön och centralorten i Högom. Borgen har sannolikt fungerat som en stapelvaruplats med periodvis stora anhopningar av eftertraktade produkter såsom järn, päls och skinn (t. ex. Ramqvist 2001). Varor som distribuerades främst till kustområdets stormansgårdar och som i sig varit åtråvärda. Borgen har brunnit minst två gånger under romartid och folkvandringstid (Hemmendorff 2010).

På senare år har några viktiga och intressanta fynd gjorts när det gäller döda människor i husgrunder. En nära parallell till förhållandena i Högom påträffades på den skånska centralplatsen Uppåkra, där ett flertal innebrända individer påträffades i inte mindre än fyra nedbrunna hallbyggnader (Larsson & Söderberg 2013). I det fallet tolkar man dock konflikterna som interna och återkommande släktfejder. Som ett bärande argument för en sådan tolkning framförs att de innebrända inte tagits omhand efter innebränningen. Istället har brandtomten antingen jämnats till eller så har man byggt ett nytt hus direkt ovanpå det nerbrunna, dvs man har inte visat de döda förväntad omsorg. Man kan också notera att i ett av husen, brunnet på 400-talet, påträffades rester av tre innebrända individer alldeles intill långvägen, precis som i Högom.

Det senaste exemplet av konstaterat överfall är det i Sandby borg på Öland (Viberg et al. 2014; Victor & Söderström 2015). Överfallet i Sandby borg skedde under den senare delen av 400-talet, således omkring hundra år senare än katastrofen i Högom, och mer än 10-talet skelett har påträffats inne i de få husgrunder som hittills undersökts. Även i detta fall har åtminstone något av husen brunnit. Endast manliga individer tycks ha blivit ihjälslagna/innebrända i Sandby borg och efter ”massakern” har borgen övergivits och flertal värdefulla föremål kvarlämnades på platsen. Liksom i Uppåkra tolkas konflikten som interna uppgörelser, om uppgörelser mellan hemvändare från Kontinentens krigsarenor med nya idéer och ”traditionalister” som höll fast vid det gamla (Näsman muntl).

Jämfört med förhållandena i Uppåkra och Sanby borg har de innebrända i Högom verkligen ägnats stor omsorg efter döden. Snart efter branden har den stora kokgropen anlagts och en minnesmåltid med oxer tillretts och spisats. Kort därefter har storhögen anlagts över kvinnorna och den del av huset där de brunnit inne, dvs festhallen och gavelrummet. Argumentet för att det gått kort tid efter branden bygger på att många delar av t. ex. flätverkswäggen fortfarande stått kvar och att ingen större aktivitet synes ha ägt rum på denna yta efter branden och före anläggandet av storhögen. Hur många som faktiskt brändes inne kan vi naturligtvis inte veta, men det är ju verkligen intressant att det enda som med någorlunda sannolikhet kan konstateras är att det rört sig om sannolikt tre kvinnor. Att det bara var kvinnor som brändes, eller åtminstone att en av de viktigaste personerna som omkommit i branden var kvinna, stärks av att en kvinnlig symbol, gravklotet, placerades just under högens krön.

För att summera det ovan nämnda exemplen på döda individer i brända hus kan sägas att det under 300- till 500-talen har förekommit upprepade incidenter med dödlig utgång. Ibland har det skett ett maktskifte, ibland plundring och andra gånger har incidenten lett till övergivande av platsen. Även om byggnaderna ifråga varit eldfägnade är det svårt att se att perioden skulle vara en period av vådabrand. Istället är de sannolikt ett uttryck för ett tilltagande stratifierat samhälle, där lycka kan vinnas genom plundringar och räder mot platser där eftertraktade varor finns anhopade. Under periodens senare delar har det sannolikt rört sig om regelrätta krig, där bland annat kampen om resurser och distributionsvägar stod i centrum.

Men, katastrofen i Högom kan ha varit en vådabrand, där kanske äldre kvinnor inte hann ta sig ut ur det hastigt eldhärjade huset. Jag håller det ändå för mest sannolikt att branden var en illgärning, utförd av en fientligt inställd grupp som genomfört ett överfall av typen "hit-and-run", dvs en snabb plundringsräd och således inget försök till maktovertagande. Här kan man ju också tänka sig att ett eventuellt överfall föranletts av den nya religionsutövningen, där en konservativ fraktion i protest bränt ner det nya "templet" och dess utövare (jfr Fabeck 2009). Flera författare lägger fram mer idealistiska tolkningar som menar att förstörandet av hallen var ett självändamål, som i sig innebar ett förödande angrepp på ägarens makt, världsbild och dennes

kosmos (Herschend 1998:36f; Sundqvist 2015).

Oavsett brandorsak innebar händelsen inte på något sätt att bebyggelsen i Högom övergavs, att man övergav asatron eller att innevånarna på gården förlorade sin sociala position. Platsen kom även framgent att under mer än ett århundrade, vara en central plats i det mellannorrländska småkungadömet. Men kanske innebar överfallet att man i allt högre grad kom att militarisera och organisera en militär struktur som dryga århundradet senare skildras i den inscenering som framträder i kammargraven i hög 2. Där uppträder nämligen ett flertal tecken som kan tolkas som att den största av krigsgudarna, Oden, tillerkänts en stor betydelse. Bildframställningar av vad som kan tolkas som Oden återfinns på tre ställen i graven, på svärdskidans munbleck, på stridsbetslets högra sidobeslag samt på brickbandet som sitter nerderst på blusen (Ramqvist 1990:31ff; 1992:50ff; Nockert 1991:97). Ett skifte av fokus från fruktbarhetskulten under 300-talet till Odenkult omkring 500 kan mycket väl representera en i Mellannorrland ökad militär aktivitet och organisering. En sådan strukturering kan eventuellt skymtas under slutet av 400- och början av 500-talet, bland annat genom förekomsten av ”imitationer” av kammargraven i Högom, såsom exempelvis de mindre kammargravarna i Holm vid Ångermanälven (George 2012) och Skyttberg i Medelpad (Ramqvist 2012). Den typen av gravar kan vara uttryck för ett ledarskap för hirder, organiserade runt om i de centrala mellannorrländska bygderna.

Tack

Stort tack till Ingela Bergman och Lars Liedgren, båda vid Silvermuseet i Arjeplog; Michael Müller-Wille, Kiel; Ulf Näsman, Svalöv och Torun Zachrisson, Stockholms universitet, för synpunkter, kommentarer och stöd.

Referenser

- Ellis Davidson, Hilda R. 1988. *Nordens gudar och myter* (femte tryckningen). Stockholm.
- Fabech, Charlotte 2009. Fra ritualiseret tradition till institutionaliserade ritualer. *Järnålderns rituella platser*. Utskrift nr 9:317-342. Hallands länsmuseum. Lund.
- Gamrell, Åsa 2006. *Benmaterialet under hög III vid Nyhem i Högom, Selånger sn, Medelpad*. Unpublished report. Umeå universitet. Umeå.
- Gejvall, Nils-Gustaf 1961. *Preliminärbestämning av brända och obrända ben från hög III i Nyhem Högom, Selånger sn, Medelpad*. Unpublished report. ATA, dnr 7421/61. Stockholm.

- Gjessing, Guttorm 1943. Hesten i forhistorisk kunst og kultus. *Viking* 1943:5–143.
- George, Ola 2012. *Arkeologisk undersökning av den folkvandringstida kammargraven Raä 20 samt restaurering av gravhögen Raä 21 i Överlänns sn. Delrapport 5 inom projektet botade kulturmiljöer längs Västernorrlands älvar*. Fornlämning: Raä 20 och 21, Fastighet: Holm 1:13, Socken: Överlänns, Kommun: Sollefteå, Landskap: Ångermanland. Rapportnummer 2012:5. Härnösand.
- Hauck, Karl 1975. Kontext-Ikonographie: Die methodische Entzifferung der formelhaften goldenen Amulettbilder aus der Völkerwanderungszeit (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten VII). *Verbum et Signum: Beiträge zur Bedeutungsforschung* 2:25–69.
- Hauck, Karl 2001. Odin-Brakteaten in zwei Hortfunden der südwestjütländischen Baldereverehrung im Kreis Ribe, Dänemark. Mit einem Exkurs von Heinrich Beck (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten LXI). *Frühmittelalterliche Studien* 35, 2001: 97–119.
- Hemmendorff, Ove 2010. Långsiktigt hållbara lokaliseringar. Makt, kult och platskontinuitet på Frösön. *Arkeologi i Norr* 12:37–81.
- Herschend, Frands 1997. *Livet i hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati*. Opia 14. Uppsala.
- Herschend, Frands 1998. *The idea of the good in Late Iron Age society*. Opia 15. Uppsala.
- Janson, Sverker & Selling, Dagmar 1955. En stormansgrav från Högom i Selångers socken. *Medelpad* 1953–1955:60–87. Sundsvall.
- Janson, Sverker 1990. Fornvård, landskapsvård, miljövård. En inledning. I: Ramqvist, Per H. *Högom*. 1990:7–12. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Larsson, Lars & Söderberg, Bengt 2013. Brända hallar – diskontinuitet och kontinuitet. Ett järnåldersresidens i Uppåkra, Sydsverige. *Fornvännen* 2013:238–248.
- Liedgren, Lars 1989. Bebyggelseutvecklingen i Forsa, Hälsingland under den äldre järnåldern. *Arkeologi i Norr* 2:45–81.
- Liedgren, Lars 1992. *Hus och gård i Hälsingland. En studie av agrar bebyggelse och bebyggelseutveckling i norra Hälsingland Kr. f. - 600 e. Kr.* Studia archaeologica universitatis Umensis 2. Umeå.
- Lindeberg, Marta 2009. *Järn i jorden. Spadformiga ämnesjärn i Mellannorrland*. Stockholm studies in archaeology 48. Stockholms universitet. Stockholm.
- Lindeberg, Marta 2010. Gravar med järnkittlar i Medelpad och Hälsingland. Högom och de vendeltida kittelgravarna. *Arkeologi i Norr* 12:83–108.
- Lindqvist, Anna-Karin & Ramqvist, Per H. 1993. *Gene. En stormansgård från äldre järnålder i Mellannorrland*. Umeå.
- Monikander, Anne 2010. *Väld och vatten. Vätmarkskult vid Skedemosse under järnåldern*. Stockholm studies in archaeology 52. Stockholm.
- Nockert, Margareta 1991. *Högom Part II. The Högom find and other Migration Period textiles and costumes in Scandinavia*. Archaeology and Environment 9. Umeå.
- Näsman, Ulf 2006. Danerne og det danske kongeriges opkomst. *Kuml* 2006: 205–241.

- Petré, Rolf 1963. *Rapport över undersökningen av grav nr 3 på gravfältet vid Nyhem, Högom, Selånger socken, Medelpad, 1960*. Unpublished report. ATA. Dnr 2537/1963. Stockholm.
- Ramqvist, Per H. 1983. *Gene. On the origin, function and development of sedentary Iron Age settlement in Northern Sweden*. Archaeology and Environment 1. Umeå.
- Ramqvist, Per H. 1987a. Högom in Nordschweden. Ein regionales Zentrum in der Völkerwanderungszeit. *Die Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken*. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 1987:141-148. Nürnberg.
- Ramqvist, Per H. 1987b. Funde der Völkerwanderungszeit aus Schweden. Högom. *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit* (hrg Menghin, Wilfried). Verlag des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg, pp 458-461. Nürnberg.
- Ramqvist, Per H. 1988a. Högom. Nya undersökningar av bebyggelsespår. *Arkeologi i Norr* 1:103-127. Umeå.
- Ramqvist, Per H. 1988b. Mellannorrland under äldre järnålder. Några aspekter på samhällsstrukturen. Samer och germaner i det förhistoriska Norrland (red: Ramqvist, Per H.). *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 14, 1987:105-126.
- Ramqvist, Per H. 1990. *Högom*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Ramqvist, Per H. 1991. Über ökonomische und sozio-politische Beziehungen der Gesellschaften der nordischen Völkerwanderungszeit. *Frühmittelalterliche Studien* 25. Band, 1991:45-72.
- Ramqvist, Per H. 1992. *Högom. Part I. The excavations 1949-1984*. Archaeology and Environment 13. Umeå.
- Ramqvist, Per H. 1995a. Resources, Population and Power in the Migration Period. An analysis of the archaeological remains in Central Norrland. *Archaeology East and West of the Baltic*. Papers from the second Estonian-Swedish archaeological symposium, Sigtuna May 1991 (ed. Ingmar Jansson). Theses and Papers in Archaeology N.S. A7:33-38. Stockholm.
- Ramqvist, Per H. 1995b. Artefakter och samhällelig interaktion. En diskussion med utgångspunkt från några föremål i Högom, Medelpad. *Produksjon og samfunn. Beretning fra 2. nordiske jernaldersymposium på Granavolden 7 - 10 mai 1992*. Varia 30:147-162. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.
- Ramqvist, Per H. 2000. Högom. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 15:34-37. Verlag Walter de Gruyter. Berlin - New York.
- Ramqvist, Per H. 2001. Utbytessystem under det 1:a årtusendet e.Kr. Idéer utgående från tre i mellannorrländska älvar. *Fornvännen* 2001/1:1-21.
- Ramqvist, Per H. 2011. Nytolkning av Evebö- och Snartemo-gravarna. *Viking* 2011:103-118.
- Ramqvist, Per H. 2012. Geosocial diversitet under folkvandringstiden. Idéer utgående från Medelpad. *Arkeologi i Norr* 13:75-103.
- Ramqvist, Per H. 2014. Burial mound dissection in Sweden. *Encyclopedia of global archaeology* (ed. Smith, Claire). Springer.
- Ramqvist, Per H. & Müller-Wille, Michael 1988. Regionale und überregionale Bedeutung des völkerwanderungszeitlichen Gräberfeldes von Högom,

- Medelpad, Nordschweden. Ein Vorbericht. *Germania* 66, 1988, 1:95-134.
- Rosén, Helge 1913. Freykult och djurkult. *Fornvännen* 1913:213-244.
- Selinge, Klas-Göran. 1977. Järnålderns bondekultur i Västernorrland. *Västernorrlands förhistoria*, 1977:153-459. Härnösand.
- Selling, Dagmar 1952. Hövdingasvärdet från Högom. *Arkeologiska forskningar och fynd. Studier utgivna med anledning av H.M. Konung Gustav VI Adolfs sjuttioårsdag* 11.11.1952:354-361. Svenska arkeologiska samfundet. Stockholm.
- Steinsland, Gro 2005. *Fornnordisk religion*. Stockholm.
- Sundqvist, Olof 2014. Frö - mer än en fruktbarehetsgud. Saga och Sed. Kungl Gustav Adolfs akademis årsbok, band 15, 2010-2014:43-67.
- Sundqvist, Olof 2015. Custodian of the sanctuary: Protecting sacred space as ritual strategy for gaining legitimacy and power in pre-Christian Scandinavia. *Rituals, performatives and political order in Northern Europe c. 650-1350* (eds. Jezierski, Wojtek & Hermanson, Lars & Orning, Hans Jacob & Småberg, Thomas). *Ritus et artes*, vol. 7:113-135. Turnhout.
- Tholander, Erik 1971. En teknikers funderingar om Norrlandsjärn och Tröndelagssalt i förhistoriskt handelsutbyte. *Fornvännen* 66, 1971:1-17.
- Viberg, Andreas & Victor, Helena & Fischer, Svante & Lidén, Kerstin Andrén, Anders 2014. The ringfort by the sea: archaeological geophysical prospection and excavations at Sandby borg (Öland). *Archäologisches Korrespondenzblatt*, Jahrgang 44, 2014, Heft 3:413-428.
- Victor, Helena & Söderström, Ulrika 2015. Fornborgen i Sandby. Ett fruset ögonblick efter en massaker. *Populär arkeologi* nr 3/2015:4-7.